

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Már PAASONEN (NyK. XLII, 50—1) fenntartását fejezte ki a *szemölcs* és a *szérű* javasolt etimológiájával szemben. És valóban maga GOMBOCZ revidálta a *gyümölcs* ~ *szemölcs*-re vonatkozó korábbi felfogását: előbb kérdőjellel kísértte a szópárt (MNy. X, 27), majd a *szemölcs*-öt a *szem*-hez kapcsolta (MNy. XX, 60), végül 1930-ban megjelent egyetemi jegyzetében (37) már nem szerepel a *gyümölcs* ~ *szemölcs* doublette. BÁRCZI (SzófSz. 286) szintén igen helyesen a *szem* származékának tekinti a *szemölcs*-öt.

2. A *szérű* (*szűrű*) etimológiájában PAASONEN jelentéstani nehézségek miatt kételkedett. Szerinte ugyanis a *szérű* eredeti 'Ring [gyűrű, karika]' jelentését nem bizonyítja a GOMBOCZ idézte Pázmány-mondat: „Az álló-vízbe ha egy követskét vetünk, elsöben kisdéd kerekdéd *szűrűt* indit”. PAASONEN nem érti, minek a *kerekdéd*, ha a *szűrű* csakugyan 'gyűrű, karika'. GOMBOCZNAK azonban igaza volt, amikor egy tautologikus jelző miatt nem aggódalmaskodott feleslegesen, különösen amikor az általa javasolt jelentést az adatok tömege igazolja (vö. még NySz. III, 230 'nap és hold udvara, szérűje'). Nem lehet kételkedni abban, hogy a szó eredeti jelentése valóban 'kerek, karika alakú hely vagy jelenség'.

Mégis meg kell mondanom, magam is jelentéstani nehézségeket látok a *szérű* etimológiájának az útjában. A fentebb kifejtettekből világos, hogy a török *yüzük* eredeti jelentése 'ujj-izületre való tárgy (ékszer vagy nyilazáshoz karika)', ebből másodlagosan 'karika'. A *szérű*-nek a magyarban nincs sem 'ujjra való gyűrű', sem 'karika' jelentése. Ugyanakkor a törökben a *yüzük*-nek nincs 'area, Tenne; hold-szérű; vízbéli szűrű' jelentése. Elvileg persze még így sem lehetetlen a két szó összefüggése. A régi és új török szókészleti anyag örvendetes mértékű gyarapodása máris lehetővé tette, hogy számos korábbi csillagos alak- és jelentésfejlődés előtt a feltételeességet jelentő csillagot töröljük.

Lehetséges, hogy erre előbb-utóbb sor kerül a *szérű* esetében is, de az is kiderülhet, hogy *szérű* szavunk — nem török eredetű.

LIGETI LAJOS

Néhány örmény eredetű betegségnevünkről

(Az Árpád-kori magyarországi örmények történetéhez.)

1. Magyar szavak örményből való származtatása terén elég sok kísérlet történt ugyan már a múltban (főleg LUKÁCSY, SZONGOTT, PATRUBÁNY munkássága révén), de ezek pusztán hangalaki „hasonlóságon” alapuló szófejtések. Amikor alább négy betegségnevünk (*piszok*, *kosz*, *csécs*, *keh*) örmény eredetét próbáljuk kimutatni, tisztában vagyunk azokkal a nehézségekkel, amelyeket egy, tér- és időbeli tényezők miatt számbavehetőnek alig tartott nyelvnek a magyar szófejtésbe való bekapcsolása jelent. Jelen vizsgálatunk fő támaszának azt tartjuk, hogy a szabályos hangalaki megfelelésen túl ez az egy jelentéstani bokrot (bőrbetegségek) képező négy szó beleillik az Árpád-kori orvostörténeti, illetőleg magyar történeti keretbe.

2. A fejtegetéseink tárgyát képező négy szó eddigi magyarázatai a következők:

A) *Piszok*. — BUDENZ finnugor egyeztetését (MUSZ.) nem veszi fel a NyH.⁷-ba SZINNYEI, nem fogadja el MUNKÁCSI (ÁKE.), HORGER (NéNy. V, 80), BÁRCZI (SzófSz.). MUNKÁCSI 'por' jelentésű indoiráni szavakkal való egyeztetése (ÁKE.) elfogadhatatlan (SzófSz.). A szláv *pěszka* 'homok' szóból való származtatása BÁRCZI szerint valószínűtlen (SzófSz.), KНИЕZSA szerint jelentéstani okokból elfogadhatatlan (SzlJövsz. I/2, 914). GOMBOCZ (MTNy. III, 34) az ismeretlen eredetű szavak közé sorolja. BÁRCZI HORGER megfejtési kísérletét (NéNy. V, 80) ugyan az elfogadhatatlanok közé sorolja, de részben HORGER álláspontját képviseli, mely szerint a *piszok* elvonás lenne a *piszkol* igéből, a *piszkol* pedig (a *piszkal*-al együtt) az egyelőre ismeretlen eredetű és már régen elavult *pisz* ige gyakorító képzős származéka. Ezt az okfejtést nem lehet adatokkal igazolni (SzófSz.). HALÁSZ a képzés módjára vonatkozólag egymás mellé állítja a *szitok*, *piszok*, *mocsok* szavakat (Nyr. X, 57), de a *piszok* etimológiájára nem tér ki. RÁSONYI a török *pis* szóval veti egybe, de ugyanakkor felveti, hogy talán közvetlenül valamely iráni nyelvből került volna át a magyar szó (Melich-Eml. 317). LUKÁCSY a *рпѣ* (*bic*; nyugati örmény kiejtésben: *pidz*; LUKÁCSY átírásában: *pidsz*) 'macchia, macola' szóval rokonítja (A magyarok őselei 42), ami hangtani szempontból elfogadhatatlan.

B) *Kosz*. — Finnugor származtatása (MUSZ., Nyr. X, 348) hangtani, szláv egyeztetése (Nyr. XI, 271: *kosza* 'coma') jelentéstani okokból elfogadhatatlan (SzófSz.; KНИЕZSA i. m. 869).

C) *Csécs*. — GOMBOCZ szerint a szó megfelelője a törökségben (mongolban) szerte elterjedt 'Blume, Blüte, Blätter, Pocke' jelentésű szavak *čäč alapszáva. Az egyeztetés fő gyengéje, hogy a kikövetkeztetett alapszó a törökből nem igazolható (EtSz.). MUNKÁCSI avar egyeztetése (ÁKE.) magában álló adat, amelynek eredete tisztázatlan.

D) *Keh*. — A szó eredetére általános felfogás az, hogy elvonás lenne a *kehel*, *kehöl* stb. népnyelvi igékből (Nyr. XXXII, 475; Nyr. LVIII, 81; SzófSz.). Ezen igék alapszáva ugyanaz a tő, mint a *köhög*, *köhécsel* szavaké. (A NySz. *keh* alapszót nem is vesz fel, csak mint a *köh* alakváltozatát idézi.) A különálló hangutánzó *keh*-tő felvétele megoldja ugyan a hangtani kérdést, de magyarázatlanul marad a *keh* szó 'fakadék, gennyes kelevény' jelentése. BÁRCZI szerint lehet, hogy két *keh* szavunk volt.

2. Alább egyenként felsoroljuk négy betegségnevünk örmény megfelelőinek általunk ismert előfordulásait. A használt rövidítések: ЧАХՉԱԽ = E. ՇԱԿՑԻԱԿ, Dizionario armeno—italiano. Velence, 1837. (a szótár örmény szinonimát vagy magyarázatot és sokhelyütt örmény írásos török értelmezést is ad); LUSIGNAN = G. A. NAR BEY DE LUSIGNAN, Dictionnaire arménien—français et français—arménien. I. Párizs, 1881.; AUCHER = P. AUCHER, A Dictionary of Armenian and English. I. Velence, 1825.; ГНАРИВ-ЯН = Армяно-русский словарь. Сост. А. С. ГАРИБЯН, Е. Г. ТЕР-МИНАСЯН, М. А. ГЕВОРГЯН. Јереван, 1947. (modern keleti irodalmi örmény szótár); КОУЮУМДЖАН = M. G. КОУЮУМДЖАН, A Comprehensive Dictionary Armenian—English. Kairo, 1950. (modern nyugati örmény irodalmi szótár); MALXASJANC = ST. MALXASEANC, Hayren bačatrakan bařaran I—IV. Јереван, 1944—45. (örmény magyarázó szótár); ARDZERN = ARDZEĖRN bařaran haykaznean lezui. Velence, 1865. (az örmény nyelv kéziszótára); АВЕГН-ЯН = Латинско-русско-армянский медицинский словарь. Сост. М. АВЕГЯН,

Л. А. Оганесян, А. Тер-Погосян. Jerevan, 1951.; KÜPELJAN = A. V. K'IWÉ-LEAN. Yerek'lezuean baragirk' tačkerèn—hayerèn—gayerèn. Bécs, 1883. (örmény betűs török—örmény—francia szótár); AČARJAN = H. AČARYAN, Hayrèn armatakan bararan. I—VII. Jerevan, 1926—1935. (örmény szövejtő szótár; a Prágában meglevő kötetek egyes lapjainak fotokópiáihoz JAROMÍR JEDLIČKA szívességéből jutottam). Nyelvjárási anyagot csak a rendelkezésünkre álló (meyri, sasuni, akni), rövid szójegyzékkel bíró nyelvjárástanulmányokból van módunkban idézni.

A) *ḡḡawł* (*pisak*). — ČAXČAX: mn. 1. tör. 'benekli; variegato; machiato di pelame; vajo, screziato, sprizzato, schiazzato'. 2. tör. 'alaca; di vari colori; di diversi colori; vario'. 3. 'lebbroso, rognoso'; vö. „Antonios *Pisak*” — Caracalla császár ragadványneve. Fn.: 1. tör. 'benek' ('benk' alakban) (KÜPELJAN: 'benek = pisak = tache, moucheture'); 'néo'. 2. 'márchio; táccia, cicatrice, márgine'. 3. 'lebbra, rognà' (örmény értelmezés: 'k'os' = magyar 'kosz'). LUSIGNAN: mn. 'mélé de blanc, tacheté, madré, grivelé, ponctué'; fn. 'madrure, tache'. AUCHER: mn. 'diversified with colours, speckled, spotted, dapple'; fn. 'variety of colours, speckle, spot, mark, ephelis: small pox'. GHARIBJAN: 'кранина'. KOUYOUMDJIAN: mn. 'spotted, speckled, motley'; fn. 'dapple, yaws, freckles'. ARDZERN: a ČAXČAX-ban található török jelentéseken kívül 'جذام'. Megvan a meyri nyelvjárársban 'folt' jelentésben.

A szónak egyébként kiterjedt családja van. MALXASJANC „régí szó, illetőleg régi jelentés” megjelöléssel közli: *ḡḡawł* (*pisak*) 1. 'leprás (= foltos bőrbetegségben szenvedő)'; *ḡḡawław* (*pisakot*) 'leprás', *ḡḡawławł* (*pisakutaw*) 'lepraszerű bőrbetegség', *ḡḡawławł* (*pisakué*) 'ua.'; valamint „ritka szó, illetőleg ritka jelentés” megjelöléssel: *ḡḡawławław* (*pisakanal*) 'foltos bőrbetegség kiüt', *ḡḡawławł* (*pisakeal*) 'leprás', *ḡḡawławławł* (*pisakotutaw*) 'lepraszerű bőrbetegség' származékokat. A *ḡḡawł* (*pisak*) 2. 'elszórt foltos', 3. 'bőrfolt'; *ḡḡawławław* (*pisakawor*) 'foltos bőrű', *ḡḡawławław* (*pisakeres*) 'arcán bőrfoltokat viselő' szavak, illetőleg jelentések ma is élők.

A szó már a régiségben is gyakori. HÜBSCHMANN idézi (Arm. Gramm. I/1, 230) 'gefleckt, gesprenkelt, gescheckt' jelentésben a bibliából; 'aussätzig' jelentésben az örmény „Vitae patrum”-ból; 'Mal, Narbe, weisser Hautflecken' jelentésben Vardanból, Galenusból. Előfordul Movses Kalankatuacinál (I, 18) 'leprafoltos', és a *pisakutaw* 'poklosság' jelentésben. SEMPAD (Smbat) Datastanagir'jében (XIII. századi ciliciai örmény törvénykönyv — ed. Strassburg, 1905. I, 109, 133) a házasság bontó, illetőleg kizáró okai között szerepelnek a különböző leprafajták is: *borotutaw*, *godutaw*, *pisakutaw*) J. KARST 'Knollenaussatz, Schorfaussatz, weisser Lepra', illetőleg *godutaw*, *ḡḡawł* (*ḡḡawław*), *ḡḡawławł* (*goditaw*, *pisak* [var. *pisaké*], *piy* *borotutaw* 'Schorf-, Flecken-, bösartiger Knollenaussatz' értelmezésével. Tehát KARST egyik helyen 'fehér lepra'-nak, a másik helyen 'foltos lepra'-nak fordítja. KARST a leprának, mint házasságbontó oknak a szerepére a bizánci, talmudi jogból és Abulfaradzstól idéz példákat (I, II, 103). A Sempad-féle törvénykönyv forrását képező — és nagyrészt a Mózes törvényeire épülő — Myit'ar Goš-féle törvénykönyvben még a fenti

három leprafajta helyén a lepra, illetőleg poklosság két bibliai megnevezése áll.

Amirdovlat Amasiaci (XV. sz.) örmény orvosi receptkönyvében (ed. Wien, 1926.) 47 növényi gyógyszernél említi. A forrásmunka kiadója K. J. BASMADJIAN, a párizsi Örmény Orvosegyesület alelnöke, 'vitiligo'-nak értelmezi.

A szó perzsa eredetű: Av. *paēs-*, óp. *pais-* 'farbig machen, zieren'; Av. *paēsa-* 1. 'aussätzig', 2. 'Aussatz' (Altir. Wb. 817—8); zend *paesa-* 'Aussätziger'; phl. *pēsak* 'aussätzig', vö. óp. *πισάγας* = *ὁ λεπρός*; újp. *pēs*, *pēsī* 'lepra', *pēsa* 'nigro alboque colore variegatus', *pēsagi* 'leprositás'. (A szó megvan a szírben, afgánban is: Arm. Gr. I/1, 230—1). Az örmény *pisak* az örmény hangtörvények alapján egy régibb *pēsak ~ phl. *pēsak-ra megy vissza (Sprachwiss. Abh. ed. Patrübány. Bp., I, 159). A szó tövének óind megfelelése AČARJAN szerint *peik'* - 'karcolással vagy festéssel a testre jeleket rajzolni' (i. m. 1062).

B) *ḡḡu* (*kos*). — ČAXČAX: örmény magyarázat: 'rothadó, illetőleg száraz (beszáradt) undok kelevény (örm. *key* = magyar *keh*), mint a lepra'. Tör. 'gicik, (kicik), scabbia, stizza'; — a *ḡḡuaw* (*kosot*) 'koszos' képzett alaknál megemlíti, hogy juh-, kutya- és fabetegség. LUSIGNAN: 'gale'. AUCHER: 'itch, scurf, itching, farcy'. ARDZERN: tör. 'gerlik, ger, cereb'. GHARIBJAN: 'чечотка, парша'. KOUYOUMDJIAN: 'itch, scab, scurf, mange'. *ḡḡuawław* (*kosawł* összetétel utótagja *awł* = 'betegség, baj') 'psoriasis (pikkelysömör)'. ABEĜHJAN: 'scabies, чечотка'.

A szónak kiterjedt családja van. Származékai MALXASJANCnál (IV, 584): *ḡḡu* (*kos*) a magyarral egyező jelentésekben; *ḡḡuawław* (*kositawł*) 'koszfű'; *ḡḡuawławł*, *ḡḡuawławł* (*kosaboyas*, *kosksuk*) 'scabiosa arvensis'; *ḡḡuawław* (*kosot*) 'koszos'; *ḡḡuawławł* (*kosotel*) 'koszosodik'; *ḡḡuawławł* (*kosutawł*) 'koszosság'; — nyelvjárási: *ḡḡuawławł* (*kosawławł*) 'koszt gyógyító forrás'; *ḡḡuawławł* (*kosakalel*) 'koszosodik'; — elavult *ḡḡuawławł* (*kosutawł*) 'koszosság'.

Régiségét bizonyítja, hogy melléknévi alakja: *kosot* megvan a bibliában 'viszketeges (állat)' (Mózes III. 22/22.) értelemben. HOVHANNES TARONECI X. századi örmény történetírónál *ḡḡuawławł* (*kos karmir*) MACLER fordításában 'lèpre rouge' (Ed. Paris. 1895. 167 — Trad. Paris. 1917. 39). A szóról ezenkívül a sasuni és a meyri nyelvjárársokból rendelkezünk adatokkal.

C) *ḡḡē* (*čēč*). — ČAXČAX: tájnyelvi szó. Örmény értelmezés: 'pisakutawł [lásd fent a *pisak*-nál], búterro, disuguaglianza'. GHARIBJAN 'медрина, рябинка'. KOUYOUMDJIAN: 'pit of the small pox'. *ḡḡēawł* (*čēčot*). — ČAXČAX: 'butterato, butteroso'; tör. 'çiçek bozuk' ('çiçek bozuğə = pisak i çayik awł = marqué de petite vérole': KÜPELJAN 786). LUSIGNAN: 'marqué de petite vérole'. GHARIBJAN: 'рябой, шербатый'. KOUYOUMDJIAN: 'poxed, rocky'.

A szó családja MALXASJANCnál: *ḡḡē* (*čēč*) 'méhlép; himlőhely', *ḡḡēawł* (*čēčot*) 'himlőhelyes', *ḡḡēawł* (*čēčotel*) 'himlőhelyessé válni', *ḡḡēawławł*, *ḡḡēawławł* (*čēčakar*, *čēčekar*) 'vulkanikus eredetű, igen érdes, porozus, könnyű kő, amelyet csiszolásra alkalmaznak az üveg-, bútor-, bőr- stb. iparban (pumex)'.

Az irodalmi nyelvből elég későn adatható: a *čēč* Arak'el Siwneci Adam-girk' (a paradicsomi történet versbeszédve) című művéből (XV. század), a *čēčakar* Ter Arak'el Davit' Anjajt aristotelesi Cathegoria-fordításához írt magyarázatából (XV. század) (AČARJAN 741); mivel azonban a meyrí nyelv-járástól az akniig, tehát a történeti Örményország keleti részétől a legnyugatibb vidékig megtalálható, korábbi megléte is feltehető, mindenesetre nem tartozik az örmény nyelv eredeti szókészletéhez.

D) *կեղ* (*key*). — ČAXČAX: örmény értelmezés: 'fakadék, kelés, tályog a testen'; tör. 'çiban; ülcere, ulcera, piága'. ARDZERN: 'ua.'. LUSIGNAN: 'ulcère, plaie'. AUCHER: 'ulcer, ulceration, exulceration'. GHARIBJAN: 'язва'.

A szó családja a velencei iskola szótáraiban nem látszik terebélyesnek, de ez inkább onnan származik, hogy e szótárak az orvosi szaknyelvet kevésbé ölelik fel. KOUYOUMDJIANNAI viszont a következő továbbképzett alakok, összetételek szerepelnek: *կեղ* (*key*) 'ulcer, a sore attended with a secretion of pus'; *կեղաբանութիւն* (*keyabanutiwn*) 'helcology'; *կեղաբուժութիւն* (*keyabužutiwn*) 'helcoplasty'; *կեղալի*, *կեղալից* (*keyali, keyalič*) 'ulcerous'; *կեղալազութիւն* (*keyakazmutiwn*) 'helcosis, ulceration'; *կեղային* (*keyayin*) 'ulcerous, helcoid'; *կեղանկ* (*keyank*) 'fistula, gangrene (of ureter)'; *կեղանկային* (*keyankayin*) 'fistulous, fistular'; *կեղաւոր* (*keyawor*) 'ulcerated'; *կեղաւորել* (*keyaworel*) 'ulcerate'; *կեղաւորութիւն*, *կեղաւորութ* (*keyaworutiwn, keyaworum*) 'ulceration, helcosis'; *կեղել* (*keyel*) 'ulcerate, embitter, vex, plague, wound' (igék); *կեղցաւ* (*keyčaw*) 'gangrene'; stb. A szó jelentésköre igen tág, de MALHASJANC részletes magyarázatot ad: „Kívül a test lágy részein vagy belül a bőrön és a nyálkahártyán mutatkozó betegség, amely a szövetek feldagadásában és gennykiválasztódásban jut kifejezésre, ulcus”.

A szó egyébként már a bibliában is gyakori és a (közelebből ugyan meg nem határozható) kelevények megjelölésére szolgál. A Károli-féle fordításban *kelevény*-nek (Mózes, III. 13/19., 20., 23.), illetőleg *fekély*-nek (Jób 2/7.), Melius Péternél pedig *koszvar*-nak (uo.) felel meg.

A szó az örmény nyelvkinés indoeurópai rétegéhez tartozik (Arm. Gramm. I/2, 459; AČARJAN 1124—5).

3. Ismertetett örmény etimológiáink eredetijének helyi lokalizálásában egyedül az explosivák nyújtanak segítséget. A *piszok* és *keh* szavainkban szereplő zárhangok örmény megfelelői keleti típusú ejtésre utalnak, és ez azt jelenti, hogy szavaink valószínűleg a mai Örmény SzSzk. területéről vagy környékéről való örményektől származtak. Egy nyugati típusú nyelv-járáásban a szókezdő hang *b*, illetőleg *g* lett volna.

Időbeli elhatárolásra az örmény hangtörténet nem nyújt esetünkben módot. Az örmény tenuisok a keleti ejtésben a klasszikus nyelvtől (V. századi grabar) mindmáig azonosak maradtak, az aspirált tenuisok és aspirált affrikáták az egész örmény nyelvterületen úgyszólván mindenütt megtartották eredeti sajtáságukat, legfeljebb aspirációjukat elvesztették. A *q* már a közép-örménytől általánosan *γ*-t jelentett.

Az örmény tenuisok magyar megfelelőihez nincs hozzáfűzni valónk. A *kosz* és *csécs* örmény eredetijében mutatkozó aspiraták magyar tenuis megfelelői törvényszerűek. Ezek az aspiraták közelebb állnak az európai

tenuisokhoz, mint a hangszalagzárral képzett örmény tenuisok (ZDMG, XXX, 56—7; KARST, Kil-Arm. 29). Fordított bizonyítékul szolgálhat az a tény, hogy a kereszties hadjáratok idejéből származó forrásokban és nagyrészt ma is a más nyelvekből (francia, török stb.) az örménybe került idegen, illetőleg kölcsönszavak tenuisait az örmény általában aspiratákkal adja vissza.

A *pisak* ~ *piszok* *á* ~ *o* hangmegfelelésére az örményben nem tudunk kielégítő választ adni. A *pisak*-ban szereplő, ma is virulens *-ak* képző magánhangzója az örményben általában megtartotta hangszínét. Az északkeleti nyelvjáráásokban a hangsúly előretolódása révén a hangsúlytalanná vált szótagban megváltozik a magánhangzó hangszíne (ADJARIAN, Classification des dialectes arm. 17), de ezt kutatások hiányában a középörmény megfelelő területére igazolni nem tudjuk.

A *key* szóvégi *γ*-je ma az egész örmény nyelvterületen postpalatalis zöngés spirans, és a középörményben is már ez a hang volt. Tenuisok előtt a *γ* általában *χ*-vá vált. A szóvégi mediák zöngétlenedésével párhuzamosan feltehető a *γ*-nél is ilyen tendencia. A jerevani nyelvjárásban például a szóvégi *γ* nyilván *χ* > *h*-n keresztül teljesen eltűnt. Már a XII. századi keleti örményben tapasztalható az idegen, illetőleg jövevényszavakban a *q* és *h* grafikai váltakozása.

A *čēč* és *key* szavakban szereplő *b* betű hangértékére vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy az örményben két (*b* és *β*) betűvel jelzett *e* hang volt, a nyugatiban ma is van. E betűknek megfelelő hangok eredetéről elég sok vita folyt (Sprachw. Abh. I, 157; MEILLET, Esquisse 40, 45), de ezek nagyjára az örmény írásbeliség kezdeti időszakára vonatkoznak, és a hangok zártági fokáról a tárgyalt korszakra vonatkozólag nem tájékoztatnak.

4. Ezek után próbáljunk jövevényszavaink örményből eldönthetetlen hangtani problémáira a magyar hangtörténetben feleletet keresni.

A *piszok* második szótagbeli *o*-ja esetleg középkori nyelvjárási sajtáság lenne (disszimilációs párhuzamot ugyan idézni nem tudunk). Vagy gondolhatunk egy *á* > *ā* > *o* fejlődési sorra, de ez a kérdéskomplexum még nem eléggé tisztázott. Az ide vonatkozó példák nagy részénél a kérdéses hang első szótagban, vagy ha második szótagbeli, akkor speciális helyzetben áll (liquidák, nasalisok stb. előtt: BÁRCZI, Hangtört. 142). További magyarázati lehetőségként kínálkozik az, hogy az átvett **piszák* *á*-ja a szó gyakori képzős használata (**piszákos* > **piszákos*) miatt a második nyílt szótagból kiesett, és a *piszokos* képzős alakból új alányeset vonódott el, amit esetleg támogatott az *ok* szóvégek (*mocsok* stb.) analógiája.

A *csécs* és *keh* eredetijében levő *e* hang tekintetében *e*-ből kell kiindulnunk. Az átvett *csécs* *e* hangja akár török jövevényszavaink tanúsága szerint, akár egyébként is hangtörvényszerűen *é*-vé válhatott (vö.: MNY. X, 110; HORGER, MNYelvj. 50, 54). A párhuzamosság kedvéért feltehető volna, hogy a *keh* *e* hangja is megnyúlt a *csécs* *e*-jével egy időben, és a *keh* az *év* ~ *eves* (sanies), *ér* ~ *eres* stb. hangzónyújtó tövek csoportjába beleilleszkedve *kéh* ~ *kehes* alakban szerepelt. A *kéh* alakot azonban csak Gömörből ismerjük, a régiségben kimutatni nem tudjuk. Eszerint ezt a másodlagosan mutatózó *ε* hangot megokolni nem tudnók. De ilyen egyirányú fejlődés feltevésére nincs is szükség, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a *čēč* és a *key* szavak *e* hangja teljesen más környezetben áll. Az egyik helyen (palatalis) affrikáták veszik körül, a másik helyen „laryngalis” hangok.

A *key* szóvégi γ -jét illetőleg akár γ -t, akár χ -t teszünk fel az átadó nyelvben, a *h* ejtés magyarban hanghelyettesítéssel magyarázható.

5. Az átvétel idejénél a „terminus ante quem”-et szavaink első előfordulásai adják: *csécs* 1643. (EtSz.); *Piszok* szn. 1577.¹ (MNy. XXVI, 328); *Kosz* szn. 1522. (OkSz.); *keh* XVI. sz. m. f. (KolGl.). Előbbi időre (1319.) utalna a *Csécs* hn. (CSÁNKI I, 170, 205, 344 stb.), de ez nyilván nem tartozik a mi *csécs* szavunkhoz (EtSz.). Az EtSz. elutasítja az OkSz. 1480-i *Cheches* személynévi adatát is, de ezt nem kellene kirekesztenünk. A név jól beleillik a testi fogyatékoságot jelentő személynevek csoportjába (vö. *Pysok*, I. l. j.).

A „terminus post quem”-re — a történeti és jelentéstanai támpontok mellett — a hangtörténet is vethet fényt. Örmény jövevényszavaink arra az időre utalnak, mikor a γ , illetőleg χ már eltűnt a magyar hangrendszerből, mikor a nyiltabbá válás már végbement, azaz tendenciája már nem hatott, és így változatlanul megmaradt a *kosz* o-ja, mikor az ϵ megnyúlása lejátszódhatott (*csécs*). Ezek a hangjelenségek is az Árpád-kor végére utalnak, mint legkorábbi időpontra. Mivel azonban általános tapasztalat, hogy az íráskép csak később követi a megváltozott hangállapotot, azért bizvást számolhatunk néhány évtizedes átmeneti időszakokkal.

Az átvétel közelebbi helyét illetőleg Magyarország nyugati részére (l. alább esztergomi örmény kolónia) mutat az a nyelvi körülmény, hogy *csécs* szavunk még ma is dunántúli tájszó,² *piszok* szavunk pedig még a legutóbbi időkben is ismeretlen volt Erdélyben (vö. Nyr. XXXIII, 247). Nyelvtörténeti kutatásaink eddig még nem adnak szilárdabb alapot, mindenestre figyelmet érdemel az a negatívum, hogy például az erdélyi magyar szerzőtől származó CALEPINUS-szótárban az általunk tárgyalt betegségnevek nem szerepelnek. Ugyancsak nem találjuk meg őket a XVI. századi (erdélyi) orvosi könyvben sem.

6. A bőrbetegségek diagnosztikai szétválasztása még ma is sok nehézséget okoz; a középkori betegségek azonosításánál pedig — körleírás hiányában — különösen óvatosan kell eljárunk. Tudjuk, hogy a középkorban például a *lepra* számos hosszúlejárátú bőrbetegség vagy akár más súlyos betegség összefoglaló neve volt. Magyar viszonylatban ilyen volt a (*bél*)*poklosság*, amelyen nemcsak leprát, hanem általában valami súlyos betegséget értettek (MOE. III, 141 és I, 174). A *scabies* nemcsak rühöt vagy syphilit jelentett, hanem a 'himlő, vörheny, serpigó, impetigo stb.' megnevezésére is szolgált, és úgyszólván a dermatológia egész területére kiterjedt (MOE. III, 198; NEUBURGER—PAGEL, Hb. d. Gesch. d. Medizin. Jena, III, 401).

A köznyelvi betegségnevek jelentéseinek tág voltára, illetőleg keveredésére jó példával szolgálnak tárgyalt jövevényszavaink örmény megfelelőinek értelmezései. A *pisak* szónál talákoztunk 'kosz' és 'himlő' értelmezéssel is. A *kos*-nál a ČAXČAX-szótár megjegyzi, hogy 'olyan mint a lepra'. A *čēč* örmény

¹ KNEZSA véleményétől eltérőleg (SzlJövsz. II, 913) az örmény adatok tanúsága alapján is ide tartozónak vélem a *Pysok* személynevet. Az ilyen jellemző, feltűnő bőrbetegségről való elnevezésre az örményben is van példa: *Pisak*, Caracalla császár ragadványneve; *Pisak Siwni*, Tiran király (338—345.) kamarásának neve (Pawstos Buzand III, 20).

² A *csécs*-csel kapcsolatos erdélyi adatok (Nyr. LXV, 156—7) feltehetőleg az Apafi korában bevándorolt örményektől származnak. A *csécskő* az örmény *čēčakar* él-tükörszava.

értelmezése ČAXČAX-nál *pisakušw*, azaz a *pisak* továbbképzett alakja. A bibliai Jób betegsége az örmény bibliafordításban 'key', Meliusnál 'koszvar'.

A) Az örmény *pisak* szó alapjelentése — adataink alapján — 'fehér folt' → 'fehér foltos bőrbetegség'. A régiségből több ilyen bőrbetegséget ismerünk (a biblia fehér leprája; Herodotos: *λεπρή ή λευκή*; Ktesias: *πιάγας*). A tüneti jelek alapján gondolhatunk psoriasisra, morphea albára, vitiligóra. Lényegében tehát elfogadhatjuk BASMAJIAN 'vitiligo' értelmezését, természetesen a fentiekből következő fenntartással.

A 'vitiligo' feltűnő ismerve az, hogy a bőr egyes részei elfehérednek, és így a többi bőrfelület az elszíneződött folttal ellentétben a piszkosság benyomását kelti. Így válik érthetővé a jelentésfejlődés a 'fehér folt'-tól a 'piszok, mocsok, szenny'-ig.

Piszok szavunk etimológiájának keresésénél eddig főleg a 'szenny' jelentés volt a kiindulópont. A perzsából és az örményből ilyen jelentést nem ismerünk. Megvan mindkét jelentés a perzsa eredetű török *بیسى* szónál (RÉDHOUSE ugyan két külön szónak veszi), de ezt nem tekinthetjük lényegbevágónak a közvetlen összefüggés tekintetében, mert a külső szemlélet alapján egymástól függetlenül is bizvást végbemehetett ilyen jelentéstágulás.

De vajon miért nincs tudomásunk a magyar *piszok* szó 'lepra = foltos bőrbetegség' jelentéséről? A leprát már a kereszteshadjáratok előtt behurcolták Európába, de a tetőfokát a baj a XII—XIII. században éri el. A leprosoriumok, a szigorú elkülönítés eredményeképpen a lepra fokozatosan visszaszorul, úgyhogy a XV. században már sok leprosorium romokban hever (SZUMOWSKI—HERCZEG, Az orvostud. tört. Bp., 1939. 199; ZUBRICZKY, Az európai nagy leprajárvány tört. Bp., 1924. 1—11). Magyarországon például a szebeni leprosoriumot 1541-ben eladták, a brassói leprasházat pedig 1542-ben más betegek és elaggott szegények befogadására szánták (MOE. III, 99—100, 117). Bár még a XVII. században is találunk hazánkban hivatkozást a leprára, de jobbra bibliai reminiscenciaképpen (NÉKÁM, A m. börgyógyászat eml. Bp., 1908. 27—9). A szó eredeti jelentésének elhomályosodását talán elősegítette az is, hogy újabb, pusztító járványok (pestis, hagymáz stb.) vonják magukra a közfigyelmet.

B) A *kosz* fajtái: 'tinea favosa, t. lupinosa, t. vera; porrigo favosa, p. lupinosa; dermatomycosis favosa', de jelenti a magyar vidékek nyelvében a szárazon hámoló, igen különböző eredetű és jelentőségű más bőrfolyamatokat is. Ilyenek a 'erusta lactea, favus, eczema seborrhoicum, seborrhea sicca capilli, psoriasis, erythematodes, scabies'. Patikaszerei az egyes vidékeken: *koszfű* (folia Scabiosae arvensis), *koszgyökér* (radix Lappathi acuti), *koszír* (ungu. sulfurat; ungu. pedicular) (BERDE, A m. nép dermatológiája. Bp., 1940. 215).

Összefoglalólag a *kosz* jelentései a köznyelvben és a népnyelvben: 1. 'fejkosz', 2. 'testkosz', 3. 'kosz (mint állati bőrbetegség)', 4. 'a rühátka járatai szélén kikunkorodó felhámra rakódott (és beszáradt), piszokkal keveredert genny', 5. 'piszok, szenny, mocsok'.

A *kosz* jelentésárnyalatai a magyar régiségből: „az főnec nedves varasága, eves kosz”; „leues kosz”; „kosztul el-ment hajok”; „folyó kosz az ember fején” (NySz.) pontosan a favus körtüneteit mutatják. Az *eves, leues, folyó* jelzők arra utalnak, hogy a *kosz* magában inkább a száraz var képét viselő stádiumot jelentette, a „fő” appositio pedig arra mutat, hogy amikor fejkoszról szóltak, akkor szükségesnek tartották azt nyelvileg külön is kifejezni.

A régiségben azonban több más elnevezés is szolgált a kosz megjelölésére, például *viszketeg*, Meliusnál *sinniedékes var* stb. A *rüh* és a *kosz* közeli kapcsolata miatt jelentéseik is összeolvadnak: például SZIND „A lovak orvoslásáról” című (Pozsony, 1796.) könyvének LXIII. fejezete „A rühről, vagy koszról” szól, ugyanígy ROHLWES „Barom orvos könyv” című (Kolozsvár, 1827. 62) munkájában a 93. § címe: „Rüh vagy kosz”. Ez azonban nem jelenti a két betegségnev egybeesését, hanem a baj két különböző fázisát, amint ez a betegség leírásából kitetszik: „A rüh, pattanások (persenések) által képződik a bőrön, melyeknek a genyettségből osztán kosz vagy var formálódik.” (ROHLWES: uo.)

Az örmény *kos* fő jelentései 'kosz, rüh, ótvar, viszketeg stb.', ami megfelel a magyar szó jelentésükének.

C) A himlő fajtái (varioidák, varicella, morbilli) az orvostörténet folyamán egymástól, sőt sokszor más betegségekkel alig elválaszthatók (NEUBURGER—PAGEL II, 843, 845, 856 kk.).

A magyarban is a himlőfajták határainak elmosódására utalnak a NySz.-ban a *csécs* és *kanyaró* címszavak alatt felsorolt példák. A Tsz. szerint a *csécs* nemcsak himlőt, hanem kanyarót is jelent. CzF. szerint a *csécs* túl a Dunán apró himlő, kanyaró. HORVÁT JÓZSEF szerint a *csécs* a. m. 'álhimlő = variola spuria s. notha, azaz bárányhimlő'. A 'himlő' érteleme mutatnak a népnyelvi összetételek: *csécs helyes*, *báránycsécs*. Mindenesetre a himlő 'kanyaró' jelentése is gyakori (MNY. XLVIII, 209).

A rendelkezésünkre álló örmény nyelvi adatokban a *čēč* általában 'himlőhely' jelentésű. Úgy tetszik, hogy mint betegségnevet a *cajik aata* — a török *çiçek* illeti tükörszava — kiszorította.

D) A *keh* szó mai jelentése 'légsejtes tüdőtagulat' (emphysema pulmonum alveolare). A kór lovak, ritkábban pedig kutyák és igásókrök betegsége. ROHLWES a következőképpen írja le a betegség tüneteit: „a ló nehezen lélezkedik, órkájainak nagyon kitérítettségével, horpasza és oldalbordái fuvó módra járnak, némelyik köhög is, valami siket (sihegő, tsiszálló, zöld) hangon, némelyik nem” (i. m. 93). Ennek a bajnak a leírását megtaláljuk szélétében a későbbi orvosi könyvekben is; elnevezése *száraz keh* (= Dampf). A betegséget fulladozásnak és hörgősségnek is nevezik (MOE. II, 295, 300, 302), jellemző tünete a „köhögés”. A száraz keh nemcsak állatokat, hanem embereket is kínozta (NySz. *köh* címszó alatt; vö. még: CzF.; Tsz.; OrmSz.).

A köhögés azonban nemcsak ennek a bajnak a kísérő jelensége, hanem több olyan betegség is, amelynél a légzoutakat valamilyen kelevény vagy fakadék eltorlaszolja. A *keh* szónak ezt a jelentését képviselik a következő példák: „nyálokval és meg-gyült undok *kehekvel*”; „A lovak *kehek*ből kitisztulnak”; „*kehemet* ki hánytam vetettem” (NySz.).

A *keh* e jelentése szörványosan tovább él. SZIND könyvének VII. §-a „A nyaknak daganatjáról, vagy-is az álltsontok között levő *keh*, vagy gelva kelevényről” szól eképpen: „... Ha a lónak állkaptzája között nagy kemény d a g a n a t támad, ... hogy a *keh* folyás hamarabb el-kezdődjék, és tisztán ki-folyjon, a daganatot érlelni, és evesedésre kényszeríteni kell.” A szerző mindjárt liktáriumot is ajánl rá: „mellyet minden kehes lónak lehet adni, és abban bízni, hogy a *keh* szerentséssén ki fog folydogálni. Hogy pedig az álltsontok közt levő *keh* - d a g a n a t [én ritkítottam!] hamarabb meg-puhúljon, és ki-fakadjon, végy fejr málva (althaea) írt, keverd össze mézzel, és kenegessed gyakran azon daganatot.” (I. m. 25, 26—7.)

E jelentése egyes vidékeken mindmáig fennmaradt: *kehe-csomó* 'ló torkában támadt csomó' (MTsz.); *kehfű* 'ha a disznónak megdagad a torka, a fülébe húzzák' (SzamSz.). Sárádon tályoggyökérrel vagy tárokgyökérrel (Helleborus niger gyökere) gyógyítják a kehes csikót: „... a tüt áthúzzuk a ló szügyének bőrén és belefűzzük a gyökeret... Ez azután kihúzza a ló belsejéből az egész matériát. Nagy daganat támad (gyermekfejnyit mutatott a közlő), amelyből kifolyik a matéria.” (BERDE i. m. 248.)

Az örmény szótári anyag sokkal szélesebb jelentéskörre utal, a bibliai előfordulásoknál sem állapítható meg a betegség mibenléte, viszont a MALXASJANC-szótár részletes magyarázatában megadja a mi *keh* 'toroktályog' szavunk tüneti megfeleléseit.

Fentiekből azt következtethetjük, hogy a *keh*-nek 'a torokban támadt kelés, kelevény, gennyes daganat, fakadék' volt az eredeti jelentése, mert ellenkező irányú jelentésfejlődés nehezen képzelhető el, avagy — BÁRCZI véleménye szerint — fel kell tennünk, hogy eredetileg két *keh* szavunk volt.

7. Ezek után arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy milyen körülmények között történhetett tárgyalt betegségneveink átvétele, illetőleg, hogy mikor számolhatunk örmények magyarországi tartózkodásával.

Az örmények magyarországi jelenlétéről szóló krónikai híradások (Kézai: SHR. I, 192; XIV. sz. krón.: uo. 303; Chron. Monacense: uo. II, 63) történeti értékét lemérni egyelőre nincs módunkban. Örményekről szóló első oklevelünk az, melyben IV. Béla az Esztergomban régebben letelepült örményeknek a tatárpusztításkor megsemmisült oklevelükben foglalt kiváltságait megújítja (MonStrig. I, 345—6). Eszerint az esztergomi örmény kolónia tagjai csoportonként vetődtek hazánkba, s IV. Bélának és elődeinek idején telepedtek meg itt.

A történelem során Örményországot pusztító különböző (szeldzsuk, horezmi, tatár stb.) betörések miatt az örmény nép nagy tömegei voltak kénytelenek elmenekülni hazájukból, és részben északnyugat, részben délnyugat felé új hazát keresni.

A délnyugat felé menekülők először főként Bizánc keleti thémáiban, a szíriai tengerpart északi részén és elsősorban Ciliciában telepedtek meg, de a ciliciai örmény királyság pusztulása (1375.) után nagy részük innen is menekülni kénytelen. Ezek közül a régi kereskedelmi kapcsolatok folytán sokan veszik útjukat a Krim felé. Mindenesetre a Krimben, Dél-Oroszországban, Halics—Volhíniában ekkor már jelentős örmény kolóniákkal kell számolnunk, amelyek északnyugati irányban egymás utáni hullámokban már a korábbi századokban menekültek ide Örményországból. Különösen fontos telepeket találunk a Krim keleti részén. Az Officium Gazariae szerint 1316-ban Kaffában már három örmény templom állott, Szolhatban pedig a XIV. század elején a lakosság javarésze örmény. Az örmények innen kiindulva jelentős szerepet játszanak az Észak és Nyugat felé tartó kereskedelemben. Kievben is már korán megjelennek. Ezt tanúsítja Agapitos vitája (XII. sz. eleje) és Borisz és Gleb 1251 előtt örményre fordított mártírúma (Teyekagir. 1954. IV, 23, 47). A többi orosz fejedelemség és a volt Nagy-Bulgária felé irányuló kereskedelmi tevékenységükről tanúskodnak az Orosz Évkönyvek és a nagybulgáriai feliratos emlékek (ПЦРЛ. 1346: XI, 248; 1366: VIII, 14; stb.; — Изв. Росс. Акад. мат. культ. IV, 66).

Az örmény és innen a nyugati szakirodalomban nagyrészt BŽŠKEANC 'Čanapárhordut' iwn i Lehastan' című (Velence, 1830. 84—5) könyve nyomán

elterjedt az a tudat, hogy az őrmények már 1062 előtt bejöttek Halics—Volhíniába, de ez azon az állítólagos 1062-i szabadalomlevélen alapszik, amelyet a leMBERGI őrmények IV. Ulászlónak jogaik megerősítése érdekében bemutatnak. A modern kritika azonban ezt az 1641-ben kelt renovációban foglalt adatot nem fogadja el hitelesnek (GROMNICKI, Ormjanie w Polsce. Varsó, 1889. 7. kk.).

Mindenesetre nagy létszámú letelepedésről tanúskodik az a tény, hogy már a XIII. században két falut neveznek el őrményekről Kamence-Podolszk vidékén (ПЦРЛ. XXIII, 2). Ezt tanúsítják a már nagyszámú őrmény lakost feltételező lengyel királyi kiváltságlevelék (Kamenec: 1344.; Lemberg: 1356., 1379. stb.), valamint az építészeti emlékek dátumai is (leMBERGI templom: 1183—1363.; leMBERGI kút: 1264.; kamencei templom: 1398.). Az innen délre fekvő vidékeken is már korai őrmény telepekkel kell számolnunk. Erre utalnak a moldvai templomok alapítási dátumai (Botoşani: 1350., Jaşi: 1395. stb.). Már a fentiek alapján sem oszthatjuk MACLER véleményét, aki a XIV. század második felére teszi az őrmények bevándorlását Lemberg és Kamence vidékére (REA. VII, 19).

Bár II. Andrásnak 1217. évi szentföldi hadjárata utáni közvetlen ciliciai őrmény kapcsolatait ismerve, gondolhatnánk erről a területről bevándorolt őrményekre is, azonban az alább érintendő nyelvi megfontolások és az igen élénk északi őrmény kereskedelmi út ismeretében valószínűbbnek tartjuk, hogy őrmény hospeseink ez utóbbi vonalon kerültek hazánkba.

IV. Béla említett oklevele az őrmények kereskedelmi tevékenységéről szól; de hogy nem pusztán kereskedőket kell látnunk bennük, arra már létszámuk is utal, hiszen az 1281 előtt megszűnt telepet „terra, villa Armenorum”-nak nevezték el (MonStrig. II, 142, 248, 271, 707), sőt esetleg orvosi tevékenységükre is utalhat az a körülmény, hogy telepük a Szentföldön is komoly gyógyító szerepet betöltő johannita lovagrend birtokán feküdt. A középkorban az őrmény orvosok is közismertek voltak Európában; Agapitos vitája hosszan mesél egy őrmény orvosról, aki előbb saját hitsorsosait gyógyította Kiebben, majd Vlagyimir Monomach (1113—1125.) orvosa lett (Az Őrm. Tud. Akad. Nytud. Int. Aŝyatut'junk'ja. 1946. I, 122).

8. Komoly problémát jelent őrmény hospeseink nyelvi hovátartozásának kérdése, mivel a krími, dél-lengyelországi és moldvai őrmény nyelvjárási anyag — a mi keleti típusú jövevényszavainkkal szemben — nyugati típusú. Nyilván ezért fejezte ki aggályát I. A. ORBELI azzal a hagyománnyal szemben, hogy a Krímtől Erdélyig feltalálható őrmény kolóniák Aniból, azaz a bagratida királyság területéről, ahol feltehetőleg a mai — keleti típusú — irodalmi nyelv előzményét képező nyelvjárást beszélték, kerültek volna ide (Христ. Бочок VI, 10). Köztudomású azonban, hogy már a korai időkben vándoroltak ki hazájukból őrmények a mai Dél-Oroszország felé; tehát a későbbi nyelvállapotból aligha következtethetünk ezek eredeti nyelvére. A ciliciai őrmény királyságból ugyanis már a mameluk irtóhadjáratok idején és különösen a királyság bukása (1375.) után olyan nagy — nyugati típusú nyelvet beszélő — tömegek jönnek erre a vidékre, hogy a keleti típusú kolóniák nyelve nyilván beleolvadt ebbe az őrmény kereskedelmi lingua francába.

9. Az őrmény és a magyar nyelv futólagos egybevetése nem mutatja komolyabb kölcsönzések nyomait, legfeljebb bizonyos szaknyelvi területeken és esetleg az erdélyi nyelvjárásokban tűnhetnek fel elsőrt érintkezési nyomok.

SCHÜTZ ÖDÖS

A Budai Jogkönyv magyar szórványai

1. Buda és egyúttal a magyarországi városok közép- és újkori jogéletének egyik legjelentősebb emléke, a 445. korai újfelnémet nyelvű artikulust magában foglaló Budai Jogkönyv 1845-ben Pozsonyban jelent meg először nyomtatásban, MICHNAY ENDRE és LICHNER PÁL gondozásában (Buda városának törvénykönyve). MICHNAY és LICHNER a szövegkiadásukhoz csatolt szójegyzékben már utaltak a Jogkönyv magyar szórványaira. Különösebb figyelmet azonban sem ők, sem a későbbi kutatók nem szenteltek nekik, bár az EtSz. a Jogkönyv egyes német nyelvi adatait felhasználta (l. az *ersény* címszót). RELKOVIĆ NÉDA könyvében (Buda város jogkönyve 25—6) is csak felsorolja őket: „Egyébként a jogkönyv elég magyar szót is kever a német szöveg közé. Ilyenek *tarnakmaister* (tárnokmester), *turold* (túró), *tener* (tenyér), *hoer* (hóhér), *tudó* (inquisitoria litera), *pirscheft* (bírság), *golcz* (gyolcs), *nessig* (nehezék), *irhër* (irhával foglalkozó), *irch* vagy *erich* (irha), *földwam* (földvám) és egy ma már kiveszett szó: *bubo*, amely alatt lenből és gyapjúból szőtt kelmét kell érteni... Az Új-Bécs falu nevét Vibecczce ferdítették el.”

Magam a Jogkönyv új kiadásának, nyelvészeti és történeti kommentárjának előkészítése során foglalkoztam emlékünkről magyar szórványainak.

2. Értékelésükhöz először is összefoglalom a Jogkönyv kézirataira vonatkozó legfontosabb ismereteinket.

A Jogkönyvnek három kézírata ismeretes. Az eddigi kutatás (sajtó alatt levő kiadásom bevezetésében részletesen szólok róla), valamint a magam vizsgálatai alapján megállapítható, hogy a legrégebb, a legtöbb kutató által eredetinek, 1405—1421-ből származónak tartott úgynevezett pozsonyi evangélikus liceumi kézirat (Lyc.) túlnyomó része (1—441. art. két kéz írásában) nagyjából az 1440—1450 közti időben, Budán készült másolat (a 442—445. art. a XVI. századból való); a második az 1938-ban előkerült s valószínűleg Kolozsvár számára, nem a Lyc. alapján, de ugyancsak Budán írt kézirat (Bp., a Fővárosi Szabó Ervin-könyvtárban) a XVI. század első évtizedéből való; az 1541—1559 közti időben, Pozsonyban, a Budáról odamenekített Lyc. alapján jött létre a harmadik, amelyet első ismert tulajdonosáról, Cromer Lénárd kassai városi jegyzőről (1557—1582.) neveztek el (Cr., a Budapesti Egyetemi Könyvtárban). Azt is valószínűsíthetem, hogy a Jogkönyv szerzője a Sáros megyei Héthársról (németül Siebenlinden) származó Siebenlinder János (1392—1438.) budai patricius lehetett, aki munkáját az 1403—1438 közti időben írhatta meg.

A RELKOVIĆ felsorolta szavakból nem tekinthető magyar szórványnak; a német *tener* 'die flache Hand' (LEXER, MhdWb.), *hoer* (hóhér jövevényszavunk forrása), *golcz* (talán *gyolcs* szavunk forrása), *irhër*, *irch*, *erich* (a magyar *irha* szláv közvetítésű; MOÓR ELEMÉR: MNy. LIII, 153); a hazai németben magyar jövevény-, illetőleg tükörszónak számító a *tarnakmaister*, *pirscheft* és *nessig*. Az utóbbiról itt nem kívánok szólni.

3. *Bubó* ~ *buba*. — PAIS DEZSŐ „Bibor, búb, bibireső” című tanulmányában (MNy. XLIX, 76—91) *búb* szavunk családjának kiderítésével kapcsolatban középkori szöveg-fonó kézműiparunknak olyan részleteit tárta fel, amelyekhez csak a nyelvtörténet segítségével lehet közelebb férkőzni. Egyik megállapítása az, hogy *búb* szavunk -r képzős kicsinyítő származ-